

ANDRZEJ KOPICZKO¹

UWM, Olsztyn

ORCID: 0000-0002-9834-2433

SPOŁECZNOŚĆ ŚWIĘTOLIPSKA W XVIII W. NA PODSTAWIE KSIĄG METRYKALNYCH

The 18th-century community of Święta Lipka on the basis of parish registers Abstract

Previous studies conducted on Święta Lipka have focused on the church itself and on pilgrimages, whereas little attention has been devoted to the history of the village and its residents. In order to fill the gap for the 18th century, an analysis of the preserved parish registers was conducted. The search provided new information on the local population. It is presented in the form of tabular listings and conclusions drawn from them. The number of baptisms, marriages and deaths are given. The surnames of families with four or more children are listed, assuming that it may testify to their permanent residence in this village. The names of teachers, organists, church wardens, tailors, bricklayers, potters, fishermen, and forest rangers are established. A list of Jesuits and diocese priests working in Święta Lipka is corrected. The popularity of names of baptised children is analysed. The death register provided more detailed information about the cemeteries.

Keywords: Święta Lipka, parish registers, sanctuaries, population

Streszczenie

W dotychczasowych badaniach, poświęconych Świętej Lipce, koncentrowano się przede wszystkim na samej świątyni i pielgrzymkach, natomiast w niewielkim stopniu podejmowano kwestie związane z dziejami miejscowości i jej mieszkańców. By wypełnić tę lukę dla XVIII w. podjęto się analizy zachowanych ksiąg metrykalnych. Przeprowadzona kwerenda dostarczyła nowych informacji o miejscowej ludności. Zaprezentowano je w formie zestawień tabelarycznych i wysnutych z nich wniosków. Podano liczbę chrztów, małżeństw i zgonów. Wymieniono też nazwiska rodzin, w których przyszło na świat czworo i więcej dzieci, zakładając, że może to świadczyć o ich stałym zamieszkaniu w tej miejscowości. Ustalono

---

¹ Ks. prof. dr hab. Andrzej Kopiczko, wykładowca w Instytucie Historii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, dyrektor Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, prowadzi badania w zakresie historii Warmii, stosunków państwo-Kościół, mniejszości narodowych i wyznaniowych oraz historii Kościoła, e-mail: andrzej.kopiczko@uwm.edu.pl.

nazwiska nauczycieli, organistów, kościelnych, karczmarzy, krawców, murarzy, garncarzy, rybaków i strażników lasu. Skorygowano wykaz jezuitów oraz księży diecezjalnych pracujących w Świętej Lipce. Analizie poddano popularność imion wśród chrzczonych dzieci. Na podstawie księgi zmarłych uściślono również informacje o cmentarzach.

Słowa kluczowe: Święta Lipka, księgi metrykalne, sanktuaria, ludność

Jerzy Paszenda w książce *Święta Lipka* pisze, że przez bardzo długi czas nie było wioski w tej miejscowości. Powołuje się przy tym na kronikę przechowywaną w Rzymie. Na potwierdzenie przytacza różne zapiski, ale dotyczą one wyłącznie jezuitów i ich dóbr. Odwołuje się też do dokumentu króla Władysława IV, wystawionego 24 lipca 1635 r. w Olsztynie, w którym zapisano, że zwalnia on od „wszystkich królewskich i stacji wojskowych dobra zwane Lipka ze wszystkimi przynależnościami, karczmą i mieszkańcami tego miejsca”. Wyjaśnia jednak, że „tymi mieszkańcami” byli zapewne jezuita i ich służba. Jerzy Paszenda przytacza z tego samego roku jeszcze inny fragment kroniki jezuickiej, w którym zapisano, iż „nie mamy żadnego wieśniaka, lecz obrabiamy pola naszą służbą”². Czy oznacza to, że nikt w tym czasie – poza jezuitami i ich służbą – nie mieszkał w Świętej Lipce?

Niestety, nie ma informacji, kiedy dokładnie i na ilu łanach ta wieś została założona. Z najstarszych wzmianek istnieje jedynie zapis przywileju wielkiego mistrza Zakonu Krzyżackiego Marcina Truchsesa von Wetzhausen z 1477 r. dla właściciela tej posiadłości Piotra Voglera, który potem sprzedał ją Janowi Langerheinowi, o czym mówi znów dokument wielkiego mistrza Jana von Tieffena z 15 lipca 1491 r. Odnotowano w nim 3 łany ziemi i karczmę przy kaplicy³. 9 maja 1612 r. geometra warmiński Eustachy Kretzmer wymierzył w Świętej Lipce 4 łany i 21 mórg⁴, które zamierzał odkupić od Ottona von Gröbena (starosty Szaków k. Królewca) sekretarz królewski Stefan Sadorski⁵. Pierwszą transakcję sfinalizowano 18 (28) lutego 1617 r., ale objęła ona tylko około 3 mórg ziemi, na której wcześniej stała kaplica⁶. 12 kwietnia 1619 r. doszło do podpisania kontraktu na 4 łany i 21 mórg⁷. Rok później Sadorski kupił jeszcze 1 łan, czyli łącznie stanowiło to 5 łanów i 21 mórg, a zatem około 85 ha (łan to 16,8 ha)⁸. Oznaczałoby to, że wieś byłaby wyjątkowo mała, nieporównywalna pod tym względem z innymi miejscowościami. Ale w protokole powizytacyjnym z 1798 r. zapisano znów, że dom misyjny ma 4 łany i 21 mórg (*domus missionis habet 4 mansos et 21 jugera inclusive cum sylva*). Wymieniono w nim także budynki, które podlegały kontroli

² J. Paszenda, *Święta Lipka*, Kraków 2008, s. 150.

³ Do protokołu dołączono odpis tego przywileju. Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Biskupie (dalej: AAWO, AB), B 49, k. 24v, 34-34v.

⁴ AAWO, AB, B 49, k. 29; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1890, s. 690-691; A. Kolberg, *Geschichte der Heiligelinde*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” (dalej: „ZGAE”), 1866, t. 3, s. 42; J. Poklewski, *Święta Lipka. Polska fundacja barokowa na terenie Prus Książęcych*, Warszawa-Poznań 1974, s. 42.

⁵ Por. A. Szorc, *Stefan Sadorski (1581-1640). Fundator Świętej Lipki*, Olsztyn 1996.

⁶ AAWO, AB, B 49, k. 34v-35.

⁷ Tamże, k. 35-35v.

⁸ J. Poklewski, *Święta Lipka*, dz. cyt., s. 47; A. Kolberg, *Geschichte der Heiligelinde*, dz. cyt., s. 41. Ziemie te Stefan Sadorski przekazał Kapitulie Warmińskiej, ale z przeznaczeniem na obsługę sanktuarium w Świętej Lipce przez jezuitów (20 XII 1636). AAWO, AB, B 49, k. 35v-37.

wizytatora⁹. Oprócz dużego domu dla kapłanów (już pracowali księża diecezjalni) i bursy¹⁰, były: zabudowania dla służby, kowala i ślusarza oraz wyszynk (zapewne karczma). W czterech innych budynkach mieszkali komornicy (*inquilini*)¹¹. Wymieniono również szpital, wzniesiony z muru pruskiego, pokryty dachówką z dwoma kominami, czterema piecami, ośmioma izbami i dwunastoma oknami¹². Stał stary szpital, zamieniony na mieszkanie dla osadników¹³. Należy też odnotować, że w 1765 r. król pruski Fryderyk II nakazał jezuitom wybudować w ciągu dziesięciu lat 20 domów i osadzić chłopów, ale pod koniec XVIII w. powstało tylko 5 domów, w których zamieszkali chłopci trudniący się uprawą lnu. W XIX w. w tej miejscowości odbywały się targi lniane¹⁴.

Święta Lipka pod względem administracyjnym w 1785 r. należała do dwóch zarządów. Kościół i klasztor oraz stająca przy nich karczma podlegały urzędowi starościńskiemu w Kętrzynie, natomiast druga karczma (tzw. królewska) i strażnica leśna – administracji w Reszlu. W *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* znajduje się ponadto informacja, że Święta Lipka w XIX w. liczyła 147 ha (ok. 9 łąnów), zatem prawie dwa razy więcej, niż podawano we wcześniejszych dokumentach¹⁵. Nie wiadomo jednak, czy powierzchnia została powiększona w kolejnych dziesięcioleciach, czy też od początku była większa niż miejsce związane z sanktuarium i budynkami pomocniczymi. W 1820 r. było w Świętej Lipce – oprócz zabudowań kościelnych – 15 domostw i 194 mieszkańców¹⁶.

Te pytania o wielkość Świętej Lipki wydają się jeszcze bardziej uzasadnione, gdy podda się analizie bardzo cenne źródło, jakim są księgi metrykalne. Jezuita, którym w 1636 r. powierzono administrację tymczasowej świątyni i użytkowanie gruntów, od razu przystąpił do rejestracji udzielanych przez nich chrztów oraz zawartych małżeństw. Było to o tyle nietypowe, że Święta Lipka nie stanowiła parafii (jedynie stację misyjną), a tylko te miały obowiązek prowadzenia ksiąg metrykalnych. Zapewne jednak duża liczba korzystających z posługi zakonników w miejscu pielgrzymkowym sprawiła, że w tym przypadku odstąpiono od zasady i prowadzono metrykalia. Dzięki tym zapisom można podjąć próbę ustalenia danych o ówczesnej społeczności świętolipskiej.

Od wspomnianego 1636 r. prowadzono rejestrację chrztów i ślubów w jednym wolumenie. Księgę zmarłych zaprowadzono prawdopodobnie dopiero w 1755 r., choć można też założyć, że wcześniejsza istniała, ale zaginęła. Niestety, jezuita nie dostosował się do ogólnych zasad i stąd zawarte w księgach informacje są znacznie skromniejsze niż w innych parafiach warmińskich. Przede wszystkim bardzo rzadko odnotowywali zawody rodziców i rodziców chrzestnych. Ponadto księgi były prowadzone bardzo niestarannie, często nieczytelnym

⁹ A. Kopiczko, *Sanktuarium w Świętej Lipce w świetle protokołu powizytacyjnego z 1798 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2018, nr 1, s. 88.

Bursę i szkołę muzyczną w Świętej Lipce założono w 1722 r. J. Paszenda, *Święta Lipka*, dz. cyt., s. 146; J. Obłąk, *Szkola muzyczna w Świętej Lipce*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1960, nr 3, s. 351-371.

¹¹ AAWO, AB, B 49, k. 29v.

¹² Ten szpital został zbudowany w 1791 r. Kupiec olsztyński Piotr Poleski zapisał mu kapitał w wysokości 2000 talarów (6000 florenów), ulokowanych na 4% u Heykinga na dobrach w Kusitten (k. Liepnicken), za co miał przyjmować „dwóch biednych staruszków lub dwie kobiety z Olsztyna”. AAWO, AB, B 49, k. 6v, 32; A. Kolberg, *Geschichte der Heiligelinde*, dz. cyt., s. 516.

¹³ AAWO, AB, B 49, k. 29v-30.

¹⁴ J. Paszenda, *Święta Lipka*, dz. cyt., s. 150.

¹⁵ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, s. 690.

¹⁶ *Heiligelinde*, <http://genwiki.genealogy.net/Heiligelinde> (dostęp 10.02.2018).

charakterem pisma. To bardzo ogranicza możliwości badań genealogicznych i demograficznych, można jednak ustalić liczbę mieszkańców, ich nazwiska, dietność, częstotliwość wyboru na rodziców chrzestnych. Wymieniano też organistów, właścicieli lub pracowników młynów, karczmi, pensjonariuszy w szpitalu-przytułku, co – mimo wielu braków – pozwala na przeprowadzenie zapowiadzianych w tytule artykułu analiz.

Okazuje się, że w Świętej Lipce dzieci chrzcili najczęściej rodzice mieszkający w sąsiednich wioskach na terenie Prus Książęcych (potem Królestwa Prus). Bardzo często są to miejscowości (w nawiasie podano brzmienie według źródła): Bezląwki (Beslack), Jeżewo (Jeżowo), Kiersztanowo (Kiersztinowo), Kocibórz (Katmedien), Leginy (Leginen), Moruny (Maraunen), Pasterzewo (Pastern), Piecki (Piecka), Pilec (Pilc; Pülz), Porębek (Prömbock), Śpigiel (Spigel), Warpuny (Warpun), Widryny (Widren, Widriennen), Wilkowo (Wilken-dorf). Wszystkie znajdowały się w powiecie kętrzyńskim. Występują one także pod koniec XVIII w. Były jednak chrzty z terenów bardziej odległych, np. Wydminy i Ełk, czasem zapisanych bardzo ogólnie: Prusy (ex Prussia), Polska (ex Polonia), okręg grodzieński (ex districtu Grodnensi), Litwa (ex Lithaunia) czy Litwa Pruska (ex Pruthenica Lithuania) i Żmudź (ex Samogitia). Kilka razy występuje Warszawa.

Tabela 1. Liczba chrztów ogółem w latach 1636-1800

Rok	Liczba*
1636	5
1637	2
1638	1
1639	-
1640	-
1641	-
1642	5
1643	5
1644	1
1645	3
1646	-
1647	2
1648	-
1649	3
1650	1
1651	8
1652	7
1653	5
1654	8
1655	6
1656	11
1657	10
1658	9
1659	10
1660	6
1661	12
1662	7
1663	13

Rok	Liczba*
1664	11
1665	20
1666	14
1667	30
1668	16
1669	41
1670	18
1671	28
1672	18
1673	23
1674	25
1675	7
1676	14
1677	-
1678	-
1679	-
1680	-
1681	-
1682	-
1683	-
1684	-
1685	-
1686	-
1687	14
1688	16
1689	13
1690	27
1691	24
1692	25
1693	24
1694	21
1695	14
1696	19
1697	17
1698	25
1699	27
1700	26
1701	31
1702	35
1703	51
1704	40
1705	35
1706	38
1707	42
1708	44
1709	40
1710	27
1711	125

Rok	Liczba*
1712	23
1713	14
1714	19
1715	23
1716	27
1717	36
1718	31
1719	38
1720	42
1721	46
1722	48
1723	39
1724	55
1725	45
1726	26
1727	28
1728	28
1729	50
1730	44
1731	36
1732	32
1733	48
1734	44
1735	35
1736	35
1737	24
1738	24
1739	26
1740	17
1741	23
1742	12
1743	17
1744	8
1745	14
1746	14
1747	14
1748	18
1749	16
1750	15
1751	12
1752	13
1753	10
1754	11
1755	15
1756	13
1757	12
1758	9
1759	19

Rok	Liczba*
1760	12
1761	13
1762	13
1763	12
1764	7
1765	14
1766	9
1767	16
1768	8
1769	10
1770	12
1771	10
1772	10
1773	11
1774	7
1775	15
1776	7
1777	19
1778	11
1779	12
1780	15
1781	11
1782	13
1783	14
1784	21
1785	21
1786	17
1787	18
1788	19
1789	12
1790	16
1791	26
1792	28
1793	21
1794	24
1795	16
1796	28
1797	24
1798	31
1799	12
1800	18

*Ze względu na nieczytelne zapisy w niektórych latach liczby mogą być nieprecyzyjne. Źródło: AAWO, E 232, E 233.

W 19 latach chrztów nie było albo nie zostały odnotowane (1639-1641, 1677-1686). W 1638, 1644 i 1650 r. zapisano tylko po 1 chrzcie, ale w 1711 r. było ich aż 125 (może wpływ na to miała wcześniejsza dżuma, która spowodowała, że szukano wsparcia w sanktuarium i tu

chrzczono dzieci). W pozostałych 146 latach średnia roczna chrztów wynosiła 20 dzieci. Łącznie w Świętej Lipce ochrzczono 3086 dzieci; najwięcej (poza 1711 r.) w 1724 r. – 55, w 1703 r. – 51, w 1729 r. – 50, w 1722 i 1733 r. po 48, w 1721 r. – 46 i w 1725 r. – 45. Najmniej chrztów odbyło się w latach 1637 i 1647 r. – po 2 oraz w 1645 i 1649 r. – po 3. Zasadniczo jednak chrzczono od 10 do 15 dzieci.

Dużo kłopotów dostarcza księga małżeństw. Zapisy w niej są bardzo nieczytelne i prowadzone chaotycznie. Można jednak przyjąć, że początkowo ślubów było niewiele – od pojedynczych do 10 w roku, natomiast od 1720 r. ich liczba wzrosła w poszczególnych latach nawet do około 50 (1721, 1722, 1723 r.); od 1731 r. obniżyła się i zasadniczo znów kształtowała się między jednym a dziesięcioma ślubami w roku. W zdecydowanej większości zawierały je osoby spoza Świętej Lipki¹⁷.

Zachowała się jeszcze księga zmarłych, ale – jak wspomniano – jedynie od 1755 r. Na jej podstawie sporządzono zestawienie liczby zmarłych do 1800 r.

Tabela 2. Liczba pochówków w Świętej Lipce w latach 1755-1800

Lata	Liczba
1755	5
1756	13
1757	27
1758	19
1759	19
1760	11
1761	18
1762	17
1763	13
1764	7
1765	6
1766	15
1767	16
1768	11
1769	10
1770	11
1771	27
1772	12
1773	15
1774	17
1775	20
1776	32
1777	21
1778	7
1779	7
1780	15
1781	22
1782	22
1783	20
1784	11

¹⁷ AAWO, E 232.

Lata	Liczba
1785	13
1786	15
1787	11
1788	11
1789	13
1790	10
1791	-
1792	-
1793	-
1794	-
1795	-
1796	-
1797	1
1798	9
1799	22
1800	26

Źródło: AAWO, E 239.

Dla czterdziestu lat, dla których istnieją dane, można przyjąć, że średnia w roku wynosiła 15 pogrzebów. Łącznie w tym czasie zostało pochowanych 597 osób. Powyżej dwudziestu zmarłych odnotowano w 1776 r. – 32, w 1757 i 1771 – po 27, w 1800 r. – 26, w 1781, 1782 i 1799 – po 22, w 1777 r. – 21. Natomiast poniżej 10 osób pochowano w 1797 r. – 1, 1755 r. – 5, w 1765 r. – 6, w 1764, 1778 i 1779 – po 7 i w 1798 r. – 9. W przypadku pogrzebów interesujące są również informacje na temat miejsca pochówków. Okazuje się, że było ich przynajmniej trzy: w krypcie kościelnej¹⁸ (*in fornicae templi*), na cmentarzu ubogich (*in coemeterio pauperum*) i na cmentarzu kościelnym (*in coemeterio ecclesiae*), a w pojedynczych przypadkach także na cmentarzu „większym” (*in coemeterio maiori*). O tych miejscach pochówków mówi protokół powizytacyjny z 1798 r. Jest tam wzmianka o kryptach w podziemiach kościoła. Był też cmentarz otaczający świątynię. Wizytator zaznaczył, że powinien być zamykany, by nie przychodziły zwierzęta. Odnotowano także tzw. cmentarz dla ubogich, usytuowany przy drodze do Kętrzyna (w kierunku wschodnim), otoczony z dwu stron drewnianym ogrodzeniem¹⁹. Dopiero w 1798 r. rząd pruski wydał zakaz grzebania zmarłych w kościołach i to pod groźbą kary. Odtąd wszystkie pochówki odbywały się już na zewnątrz świątyni²⁰.

W XVIII w. tylko raz Świętą Lipkę nawiedziła dżuma, która spowodowała zwiększoną śmiertelność mieszkańców. Niestety, z tego czasu nie zachowały się księgi zmarłych, zatem trudno dokładniej ocenić skalę strat. Stanisław Flis w artykule na ten temat pisze, że w tej miejscowości pierwsze ofiary pojawiły się jesienią 1709 r., ale śmiertelność początkowo była stosunkowo mała. Zmarł wówczas m.in. jezuita Paweł Berendt i jeden z braci zakonnych. W marcu 1710 r. znów odnotowano śmiertelne przypadki, zwłaszcza wśród pątników, którzy

¹⁸ W krypcie kościelnej w latach 1760-1800 pochowano około 20 osób ze Świętej Lipki lub – w pojedynczych przypadkach – związanych z tym miejscem. Jako pierwsi zostali zanotowani dwaj synkowie barona de Eulenburga z Ronsdorfu (11 XII 1760 i 10 XII 1761). Miejsce spoczynku znajdowali tam duchowni (jezuici i diecezjalni), organiści, muzycy z bursy, rybacy, karczmarze i ich dzieci, zmarli właściciele ziemscy (np. Eufrozja Czarlińska). AAWO, E 239.

¹⁹ Tamże, k. 4, 28v.

²⁰ AAWO, AB, H 67, s. 105.

zatrzymali się w miejscowej gospodzie, oraz stałych mieszkańców wsi. W sierpniu tego roku zmarło trzech jezuitów: Jan Józef i Jerzy Schröterowie²¹ oraz superior Jakub Eller, a ponadto 6 sług i 12 osób w karczmie, 10 w szpitalu i 4 innych ze wsi. Na kilka miesięcy zamknięto świątynię i wznowiono w niej nabożeństwa dopiero w styczniu 1711 r. Ogółem – według tego autora – zmarło w Świętej Lipce 40 osób²².

W księdze chrztów w kolumnie „locus”, czyli miejsce zamieszkania rodziców, w przypadku Świętej Lipki wpisywano najczęściej: „ad S.[acram] Tiliam”, „a S.[acra] Tilia”, „ex S.[acra] Tilia”, a czasami po prostu „Linda” i w pojedynczych przypadkach „S.[acra] Linda” lub „S.[acra] Tilia”²³. W 1780 r. dominuje zapis „ex Sacra Linda”, podobnie w latach 1789-1792, ale w pojedynczych przypadkach w 1764 i 1765 r. pojawia się też: „ex S.[acra] Linda” i raz „ex villa Sacra Tilia” (13 VIII 1776). Od 5 stycznia 1796 r. stosowano współczesną nazwę niemiecką „Heiligelinde”, na początku jednak różnie zapisywaną, a od 24 czerwca tr. już jednolicie. W jednym wpisie jako miejsce zamieszkania rodziców podano szpital (*ex domo hospitum ad S.[anctam] Tiliam*)²⁴, a w kilku użyto nazwy „xenodochium”. Można przyjąć (jako hipotezę), że zapis „Ad Sacram Tiliam” dotyczył rodziców, którzy przybyli do Świętej Lipki i tu urodziło się im dziecko, a następnie zostało ochrzczone. Takich przypadków odnotowano 116. Trudno też ocenić, jak było z osobami z obu karczm w Świętej Lipce: czy mieszkaly tam czasowo, czy też były pracownikami. Wydaje się jednak, że przebywały tam w większości w okresie narodzin dziecka, a tylko w pojedynczych przypadkach mogły to być osoby zatrudnione. Pewną weryfikację miejsca pochodzenia umożliwiła zestawienie rodziców chrzestnych, ponieważ ci w zdecydowanej większości byli miejscowi.

Tabela 3. Liczba dzieci, przy których jako miejsce urodzenia podano Świętą Lipkę

Rok	Liczba
1700	3
1701	3
1702	8
1703	9
1704	4
1705	4
1706	1
1707	1
1708	6
1709	5
1710	4
1711	1
1712	3

²¹ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 606 i 607.

²² S. Flis, *Dżuma na Mazurach i Warmii w latach 1709-1711*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1960, nr 4, s. 502-503; A. Poschmann, *Das Jesuitenkolleg in Rössel*, „ZGAE”, 1932, t. 24, s. 48, 49; W. Sahn, *Geschichte der Pest in Ostpreussen*, Leipzig 1905, s. 169.

²³ Należy dodać, że „ex” pisano nie tylko w przypadku Świętej Lipki, ale także innych miejscowości, np. „ex Pastern”, „ex villa Piltz”, „ex Kattmiedien”.

²⁴ AAWO, E 232, 9 IX 1775.

Rok	Liczba
1713	4
1714	11
1715	3
1716	6
1717	7
1718	8
1719	12
1720	8
1721	7
1722	8
1723	4
1724	7
1725	9
1726	7
1727	8
1728	5
1729	14
1730	6
1731	6
1732	5
1733	11
1734	7
1735	9
1736	6
1737	4
1738	8
1739	8
1740	3
1741	5
1742	2
1743	2
1744	5
1745	6
1746	3
1747	4
1748	10
1749	7
1750	9
1751	5
1752	6
1753	5
1754	6
1755	10
1756	3
1757	5
1758	7
1759	12
1760	8

Rok	Liczba
1761	7
1762	5
1763	12
1764	6
1765	7
1766	5
1767	8
1768	3
1769	3
1770	4
1771	3
1772	1
1773	5
1774	2
1775	5
1776	5
1777	4
1778	7
1779	3
1780	7
1781	6
1782	7
1783	5
1784	7
1785	11
1786	7
1787	7
1788	8
1789	5
1790	8
1791	5
1792	11
1793	9
1794	14
1795	6
1796	12
1797	11
1798	15
1799	6
1800	11
Razem	646

Źródło: AAWO, E 232, E 233.

Najwięcej dzieci ze Świętej Lipki ochrzczono w 1798 r. – 15, potem w 1729 i 1794 r. – po 14, w 1719, 1759, 1763 i 1796 r. – po 12, w 1714, 1733, 1785, 1792, 1797 i 1800 r. – po 11 oraz w 1748 i 1755 r. – po 10, najmniej zaś w 1706, 1707, 1711 i 1772 r. – po 1, w 1742, 1743, 1774 r. – po 2, w 1700, 1701, 1712, 1715, 1740, 1746, 1756, 1768, 1769, 1771 i 1779 – po 3,

w 1704, 1705, 1710, 1713, 1723, 1737, 1747, 1770 i 1777 r. – po 4. Średnio w roku było to sześcioro dzieci, ale dominowały lata, w których chrztów było od 5 do 7. W stosunku do wszystkich 2415 dzieci ochrzczonych w badanych latach 1700-1800 pochodzące ze Świętej Lipki (646) stanowią 26,75%, czyli nieco więcej niż 1/4 ogółu ochrzczonych.

Na podstawie ksiąg chrztów podjęto też próbę ustalenia przybliżonego wykazu rodzin, które mieszkały w XVIII w. w Świętej Lipce. W tym przypadku uwzględniono te małżeństwa, które ochrzciły w sanktuarium przynajmniej dwoje dzieci poza bliźniętami, zakładając, że może to być potwierdzeniem ich stałego pobytu w tej miejscowości. Rodzin z dwojgiem dzieci było na pewno 51, a z trojgiem – 24 (tu w trzech małżeństwach były też bliźnięta). Rodziny, w których ochrzczono po czworo i więcej dzieci, przedstawiono w tabelach.

Tabela 4. Rodziny, w których urodziło się czworo dzieci

Nazwisko	Imię ojca	Imię matki	Uwagi
Blei	Piotr	Gertruda	
Borkowski	Mateusz	Katarzyna	bliźnięta
Karbom	Marcin	Urszula	
Krausnick	Jan Fryderyk	Barbara	bliźnięta
Machno	Jakub	Ludwika	
Moczarski	Stanisław	Marianna	
Paul	Andrzej	Elżbieta	
Werner	Jan	Katarzyna	
Zimmermann	Jan	Barbara	

Źródło: AAWO, E 232, E 233.

Tabela 5. Rodziny, w których urodziło się pięcioro dzieci

Nazwisko	Imię ojca	Imię matki	Uwagi
Goldak	Jakub	Zuzanna	
Kanklewicz	Jan	Anna	
Majewski	Andrzej	Elżbieta	
Schenk	Fryderyk Wilhelm	Gertruda	
Schultzą	Jakub	Marianna	
Wilde	Antoni	Elżbieta	
Willanowski	Andrzej	Anna	bliźnięta

Źródło: AAWO, E 232, E 233.

Tabela 6. Rodziny, w których urodziło się sześcioro dzieci

Nazwisko	Imię ojca	Imię matki
Kamiński	Jakub	Anna
Lemki	Marcin*	Anna
Lipiński	Jan	Gertruda
Tomaszewski	Krzysztof	Elżbieta

* Marcin Lemki zawarł 14 I 1703 r. ślub z Anną Romaszewską. On pochodził z Lutry, a ona z Świętej Lipki. AAWO, E 232. Źródło: AAWO, E 232, E 233.

Tabela 7. Rodziny, w których urodziło się siedmioro dzieci

Nazwisko	Imię ojca	Imię matki
Fryzyzatyś	Karol	Marianna
Gajewski	Tomasz	Marianna
Gerber	Marcin	Barbara
Maczula	Jakub	Gertruda
Schrötter	Kasper	Elżbieta

Źródło: AAWO, E 232, E 233.

Z zestawień wynika, że w 9 rodzinach urodziło się po czworo dzieci, w 7 – po pięcioro, w 4 – po sześcioro, w 5 – po siedmioro. W pojedynczych przypadkach – dziesięcioro (Marcina i Gertrudy Schiman/Szyman) oraz jedenaścioro (Szymona i Marianny Banrock); w obu były też bliźnięta.

W miejscu pielgrzymkowym dużą rolę odgrywały karczmy: stara (usytuowana po północnej stronie kościoła) i nowa (naprzeciw świątyni), do której przybywali pątnicy, by znaleźć nocleg i pożywienie. Jako karczmarze biskupi w XVIII w. występują: Franciszek Cyprich²⁵ i Michał Schlocki²⁶, a „przed lasem” (*ante silvam*): Franciszek Dittrich, Krzysztof Dulz i Fryderyk Schneider (obaj wyznania ewangelickiego), Paweł Lemki, Jan Daniel Lingk, Antoni Wilde i Tomasz Gajewski. Tomasz Gajewski został odnotowany też jako ojciec dzieci Franciszka (chrzest 18 X 1762), Gertrudy (19 I 1765), Anny (31 I 1779) i Kazimierza (5 III 1773). Jednak przy tych adnotacjach nie podawano zawodów. Był też chrzestnym dziecka właściciela karczmy „przed lasem” Jana Dittricha (29 XII 1789)²⁷. Pozostali występują wyłącznie jako chrzestni.

Tabela 8. Karczmarze jako chrzestni

Nazwisko i imię	Data
Biel	1724-02-04
Schlocki Michał	1735-01-19; 1755-12-01; w księdze małżeństw – 1758
Wilde Antoni*	1735-08-22
Kiwariski Piotr	1753 (księga małżeństw)
Öhm Mateusz	1755-12-01
Lemki** Paweł	1760-06-11
Cyprich Franciszek	1765-01-19; 06-27
Dulz Krzysztof (ewangelik)	1776-06-05; 1779-10-03
Schneider Fryderyk (ewangelik)	1780-12-16; 1781-02-08
Gajewski Tomasz	1785-09-06
Dittrich Franciszek	1791-03-06
Lingk/Linck Jan Daniel	1793-03-03 – 1797, osiem razy

* Żona Wildego, Elżbieta, występuje też kilkakrotnie jako chrzestna w latach trzydziestych XVIII w.

** Nazwisko Lemki w księdze chrztów odnotowano wielokrotnie, a osoby je noszące pełniły różne zawody.

Źródło: AAWO, E 232, E 233.

²⁵ 15 VIII 1766 r. została pochowana na cmentarzu przykościelnym dwuletnia córka karczmarza Franciszka Cypricha.

²⁶ AAWO, E 232, 19 I 1750.

²⁷ Wprost zapisano „possesor tabernae ante silvam”.

9 grudnia 1782 r. został pochowany w krypcie kościelnej Józef Goes, karczmarz „przed lasem”, ale też administrator dóbr w Świętej Lipce²⁸. Warto dodać, że dokładny opis tej karczmy w latach sześćdziesiątych XVIII w. znajduje się w zbiorach Archiwum Archidiecezji Warmińskiej²⁹. Natomiast na mapie Eustachego Kretzmera z 1612 r. są zaznaczone obydwie karczmy: *antiqua* od strony Kętrzyna i *nova* od strony Reszla³⁰.

Jako strażnicy lasu (*custos silve*) zostali odnotowani Jakub Goldack (4 VIII 1785) i Gotfryd Ostrowski (28 II 1792); ten drugi też jako chrzestny (1 IV 1792, 13 VIII 1793). Występuje dość znacząca liczba komorników (*inquilinów*) – przynajmniej około trzydziestu, a ich wykaz zamieszczono również w protokole powizytacyjnym z 1798 r., w którym zaznaczono, że uprawiali oni ziemię należącą do domu misyjnego. Z księgi chrztów wypisano następujące osoby: Jan Lohmert (22 X 1777), Andrzej Majewski (30 III 1791), Jan Grabowski (20 VI 1791 i 22 IX 1795), Andrzej Skubych (31 I 1792), Jan Werner (czterokrotnie, po raz pierwszy 23 IV 1792), Jan Guttowski (15 VIII 1792), Franciszek Zalkowski (29 I 1793), Michał Zieśliński (19 IV 1793), Jakub Goss (19 XI 1793 i 7 VII 1798), Michał Goss (20 II 1794), Józef Dombrowski (IV 1794), Marcin Zuhmann (m.in. 24 XII 1794), Michał Gross (może ten sam co Goss; 17 II 1795 i 11 XII 1797), Michał Placek (13 VII 1796), Leopold Roch (3 IX 1796, ale jako komornik z karczmy „przed lasem” (*inquilinus ex taberna ante silvam*)), Szymon Papliński (15 XI 1796), Jan Kamiński (8 V 1797), Jerzy Jermin (8 I 1798), Wawrzyniec Scharnick (31 X 1798), Jan Falk (9 II 1799), Józef Schalkowski (18 VII 1800), Jan Mikuta (5 IX 1800), Jan Frantz (1 XI 1800), Krzysztof Falk (10 IX 1800), Michał Dominik (10 IX 1800),

Komornicy występują także wśród nazwisk chrzestnych i zmarłych oraz – jak podano wcześniej – w protokole powizytacyjnym z 1798 r. W podanym tam wykazie odnotowano 20 nazwisk bez imion³¹, które w kilku przypadkach udało się uzupełnić na podstawie ksiąg chrztów i zmarłych: Paweł Bagiński³², Bucholtz, Maciej Joswick³³, Roman, Kalinowski, Haritz, Kotioth, Ludwik Janowski³⁴, Smolenski, [Katarzyna] Mayer³⁵, Wawrzyniec Scharnick (jw.), [Gertruda] Gossin [końcówka -in wskazuje na kobietę, może wdowę], Buchowski³⁶, Schenk³⁷, Michał Goss, Banrok³⁸, Suppa³⁹, [Jan] Grabowski⁴⁰ i Komiński⁴¹.

Ogrodnikiem (*hortulanus*) był Marcin Zuhman (7 IX 1792). 5 lutego 1771 r. została pochowana Anna Dorota Lamert, żona ogrodnika jezuitów, nawrócona z luteranizmu. Jako

²⁸ AAWO, E 239, 9 XII 1782.

²⁹ AAWO, AB, D 120a, k. 20-20v.

³⁰ J. Paszenda, *Święta Lipka*, dz. cyt., s. 154, 155

³¹ AAWO, AB, B 49, k. 4v-5.

³² AAWO, E 232, 28 V 1795.

³³ AAWO, E 239, 6 I 1800.

³⁴ AAWO, E 232, 7 I 1800. 18 XII 1799 r. zmarła mu żona, która nawróciła się z luteranizmu.

³⁵ AAWO, E 232, 23 IV 1792. Jej mąż miał na imię Marcin.

³⁶ W księdze chrztów występuje w tym czasie Katarzyna Buchowski/Bukowski, m.in. AAWO, E 232, 22 XII 1790.

³⁷ W księdze chrztów występuje kilkakrotnie Fryderyk Wilhelm Schenk i jego żona Gertruda, ale jako zawód podano wytwórcę skrzynek (stolarz), m.in. AAWO, E 232, 3 IX 1790.

³⁸ W księdze chrztów występuje często Szymon Banrock, ale jako krawiec.

³⁹ W księdze chrztów występuje Wilhelm Suppe/Suppe, ale jako krawiec. AAWO, E 232, 14 X 1794.

⁴⁰ Komornik Jan Grabowski został odnotowany w księdze chrztów jako ojciec Michała. AAWO, E 232, 22 IX 1795.

⁴¹ Jan Komiński, ale jako krawiec, został odnotowany w księdze chrztów, m.in. AAWO, E 232, 23 XII 1794.

murarz (*murarius*) występuje Karol Sacher (30 X 1787). Rybakami⁴² (*piscator*) byli: Paweł Lemki (5 VI 1776, 8 II 1781, 30 IX 1785 i 24 IX 1786), Maciej Ziwickowski/Żywiczowski (11 IX 1782, 15 IV 1786, 7 I 1787) i Maciej Lemki (27 XII 1788 i 28 III 1792, 17 III 1799). W księdze zmarłych 30 marca 1776 r. odnotowano pochówek w krypcie kościelnej rybaka Krzysztofa Raaba⁴³. Zawód krawca (*sartor*) wykonywali: Kazimierz Rudau (22 XI 1738), Szymon Banrock⁴⁴ (występuje 6 razy jako ojciec; po raz pierwszy 14 VIII 1786 i pięć razy jako chrzestny – 28 III 1755 – 1794), Wilhelm Suppe (14 X 1794), Jan Komiński/Kamiński (23 XII 1794), Krzysztof Guttowski/Gutowski (19 XII 1797, 7 IX 1789) i Szymon Gillmeister (1 XI 1800). W księdze zmarłych odnotowano 15 czerwca 1804 r. śmierć Elżbiety, żony krawca Józefa Czarnetzkiego. Szewcami (*sutor*) byli: Marcin Szedliński (5 I 1755, 3 I 1758), Bartłomiej Kiewicz (8 IX 1776, 22 XII 1777) i Marcin Szyman⁴⁵ (występuje pięć razy jako ojciec; po raz pierwszy 16 X 1777 i cztery razy jako chrzestny 9 IX 1776 – 1790). W księdze zmarłych został odnotowany jeszcze Florian Knifke⁴⁶.

Bardzo dużo informacji dotyczy organistów, którzy często byli ojcami chrzestnymi. Jako ojciec dziecka występuje organista (*organarius*) Andrzej Fiegiel (12 II 1788, a trzykrotnie jako chrzestny, 17 VI 1781 – 1787), a wśród chrzestnych Antoni Szczekański (7 VII 1751 i 31 I 1752). Pisze o nim także Jerzy Paszenda i podaje, iż miał sam uczyć się gry na instrumentach oraz uczyć chłopców muzyki i czytania. Pracował trzy lata⁴⁷. Po nim objął to stanowisko Józef Brzozowski, odnotowany 21 stycznia 1755 r., ale miał być przyjęty już w 1752 r. Po dwóch latach przeszedł na służbę do barona Eulenburga⁴⁸. Potem pracował jako organista Józef Saag (4 III 1758). Saage źródła podają też jako organistów w katedrze fromborskiej, choć nie jest pewne, czy to ta sama rodzina⁴⁹. Po nim występują Józef Seetz (29 I 1759) i pochodzący z Bisztyńka Michał Schlegel⁵⁰ (12 II 1788 – 1799, podano „organarius olim”, czyli poprzednio).

Organistów w Świętej Lipce wymienia także Josef Kolberg, choć często bez imion i z przybliżonymi datami. Byli nimi: w 1722 r. – Buchern, w 1728 r. – Sigismund, w 1739 r. – Saydaczny, w 1741 r. – Michael Leopold, w 1745 r. – Stokowski i Lidigk, w 1748 r. Woyczynski i Szczokański (to odnotowany wcześniej Antoni Szczekański), w 1754 r. – Józef Brzozowski, w 1756 r. – Paweł Lilienthal i Józef Saag, w 1759 r. – Jan Holtz, w 1764 r. – Hepner,

⁴² W Świętej Lipce pod koniec XVIII w. znajdował się dom rybaka.

⁴³ W księdze chrztów występuje jego żona Elżbieta jako matka chrzestna pod datą 5 I 1755 r.

⁴⁴ 12 VII 1751 r. zawarł związek małżeński z Marianną z d. Trojanowską ze Świętej Lipki. AAWO, E 232. Żona została pochowana 16 III 1785 r. na cmentarzu kościelnym. AAWO, E 239.

⁴⁵ Jego dziecko zostało pochowane na cmentarzu kościelnym 23 XII 1772 r.

⁴⁶ AAWO, E 239, 15 XII 1802.

⁴⁷ J. Paszenda, *Święta Lipka*, dz. cyt., s. 147.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ A. Kopiczko, *Dzieje Warmińskiej Kapituły Katedralnej*, cz. 2, Olsztyn 2010, s. 36. W XIX wieku najbardziej znany był Jan Marcin Saage, który równocześnie pełnił funkcję sekretarza biskupa i archiwariusza. Był synem Marcina, od 1802 r. organisty w parafii fromborskiej. Po śmierci ojca w 1809 r. Jan Marcin, wówczas 15-letni chłopak, przejął jego funkcję i pracował na tym stanowisku aż do grudnia 1868 r. (zm. 31 VII 1869 r.).

⁵⁰ J. Paszenda, *Święta Lipka*, dz. cyt., s. 166. Michał Schlegel jako organista został też wymieniony w protokole powizytacyjnym z 1798 r. AAWO, AB, B 49, k. 31v.

w 1767 r. – Jan Krepp, w 1768 r. – Michał Galinski (odnotowany wcześniej), w 1774 r. – Jablonski, w 1786 r. – Andrzej Fiegieł⁵¹, w 1789 r. – Antoni Tomaszewski, w 1792 r. – Michał Schlegel (jw.)⁵².

Dwa razy chrzestnym był dyrektor szkoły muzycznej (*director musice*) Antoni Tomaszewski (11 IV 1785 i 1 I 1795). Jerzy Paszenda w książce o Świętej Lipce pisze, że do bursy został on przyjęty w 1781 r. jako skrzypek z obowiązkiem uczenia młodzieńców muzyki⁵³, a w 1783 r. był seniorem bursy⁵⁴ (w księdze chrztów z taką funkcją występuje pod datami: 15 IV 1786 i 29 XII 1789), grał na trąbce, ale też na innych instrumentach. Pochodził ze Świętej Lipki. W 1789 r. był już nauczycielem⁵⁵. 22 maja 1798 r. został odnotowany jako rektor chóru i muzyk. Jako muzycy zostali jeszcze wymienieni: Marcin Trojan (13 I 1739), Krystian Tomaszewski (17 IV 1752), Franciszek Gajewski (9 V 1779) i Augustyn Romaszkievicz (7 VII 1780). W księdze zmarłych pod datą 25 czerwca 1772 r. jest wpis pochówku w krypcie kościelnej wymienionego wcześniej Krystiana Tomaszewskiego. 31 października 1767 r. też w krypcie został pochowany organista Jan Krepp, a 18 marca 1770 r. Józef Galiński, dziadek organisty Michała Galińskiego⁵⁶.

Na chrzestnych wybierani byli też mieszkający w bursie: Michał Tolki (17 V 1759), Andrzej Katarski (25 V 1758), Jan Holtz (19 XI 1761), Franciszek Buchholz(?) (26 IV 1790), Antoni Jagielski (10 IX 1800), Franciszek Rohn⁵⁷ (27 IX 1800) i dwa razy Andrzej Lemki (25 V 1789 i 7 IX 1792). Wśród rodziców chrzestnych zostało odnotowanych trzech kościelnych (*aedituus, sacristianus*): Szymon Klein (18 III 1755), Michał Meissner (16 III 1759) i aż 15 razy Wawrzyniec Knobloch⁵⁸ (1780-1798). Warto jednak dodać, że ten ostatni w jednym zapisie został określony jako eksjezuita (7 I 1779). Zatem był zakonikiem. Georg Lühr pisze, że urodził się 6 sierpnia 1727 r. Do jezuitów wstąpił 2 września 1750 r., ale najprawdopodobniej nie przyjął święceń kapłańskich. W 1753 r. występuje jako kościelny w Reszlu, a w 1765 r. w warsztacie szewskim w Wilnie. Później przybył do Świętej Lipki⁵⁹.

Raz został odnotowany kaznodzieja. Był to Michał Schröter (30 X 1787), ksiądz diecezjalny. Urodził się w 1742 r. w Lutrach. Święcenia kapłańskie przyjął w 1768 r. w Sątopach z rąk biskupa Ignacego Krasickiego. Potem był wikariuszem w Lutrach i w sierpniu 1787 r. został skierowany do Świętej Lipki, gdzie pracował do 1791 r. Następnie posługiwał jeszcze w Radostowie i Krośnie. Zm. w 1802 r. w Radostowie⁶⁰.

⁵¹ 24 X 1786 r. została pochowana na cmentarzu kościelnym jego żona Anna. AAWO, E 239.

⁵² A. Kolberg, *Geschichte der Heiligelinde*, dz. cyt., s. 136, przypis 35.

⁵³ J. Paszenda, *Święta Lipka*, dz. cyt., s. 148.

⁵⁴ Występuje jako chrzestny już 10 XII 1781.

⁵⁵ J. Paszenda, *Święta Lipka*, dz. cyt., s. 166. Został też wymieniony w protokole powizytacyjnym z 1798 r. AAWO, AB, B 49, k. 31v.

⁵⁶ AAWO, E 239.

⁵⁷ Jagielski (Jagielki) i Rohn zostali też wymienieni w protokole powizytacyjnym z 1798 r., a ponadto mieszkający w bursie Harwart. AAWO, AB, B 49, k. 31v.

⁵⁸ Wawrzyniec Knobloch został pochowany 4 VII 1798 r. w krypcie kościoła. AAWO, E 239.

⁵⁹ G. Lühr, *Die Jesuiten von Röfel und Heiligelinde*, „ZGAE”, 1919, t. 20, s. 396.

⁶⁰ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525-1821*, cz. 2, Olsztyn 2000, s. 292.

Aż pięć razy jako chrzestny występował Tomasz Gajewski⁶¹ określany jako „nasz kucharz” (*coquus noster*; m.in. 26 III 1755 – 1760, 7 I 1779). Wpisani są także zarządcy/administratorzy (*dispensator*): Marcin Iwanowski (21 VIII 1775; *dispensator missionis*) oraz Wawrzyniec Knobloch (16 X 1777; *dispensator noster*).

Odnotowano ponadto:

- czterech robotników (*faber*): Jan Zimmermann (30 III 1757), Tomasz Rogalla (27 VIII 1760, 7 V 1761), Paweł Lemki (16 IX 1760) i Józef Rogalla (14 VIII 1778);
- sześciu domowników zakonników (*famulus*): Jan Zimmermann (26 IX 1745), Szymon Korioth (cztery razy; 29 XI 1759 – 1760); Jan Rohman (25 X 1761), Andrzej Kalinowski (25 VIII 1761), Kazimierz Hammer (4 IX 1761) oraz – już po rozwiązaniu zakonu – Tomasz Lignowski (5 IV 1791);
- jednego owczarza (*pastor*): Tomasz Szymanowicz (29 I 1793);
- dwóch garncarzy (*figulus*): Jan Freyman⁶² (6 IX 1789) i Jan Steinig (20 VIII 1777);
- sześciu stolarzy (*arcularius*): Henryk Kettelmann (1 XI 1750), Krystian Tomaszewski⁶³ (27 VIII 1759), Szymon Sokołowski (13 XI 1781), Jan Schmiedt (IX 1791), Fryderyk Wilhelm Schenk (23 VII 1788, 3 IX 1790, 8 II 1797 i 18 VIII 1799), Jan Godfryd Quant (22 XII 1790). 27 września 1785 r. pochowano na cmentarzu większym stolarza Wawrzyńca Jablonskiego;
- dwóch sitarzy (*cribrarius*): Marcin Garbarz⁶⁴ (10 II 1785) i raz zapisany jako Marcin Grabowski (29 VIII 1785). Wilhelm Kehler (Wehler) odnotowany 17 stycznia 1803 r. w księdze zmarłych;
- kastratora koni (*castrator equorum*): Jakub Scharnik (16 VII 1800).

Na podstawie księgi zmarłych można jeszcze ustalić kilkunastu pensjonariuszy miejscowego przytułku (szpitala). 19 marca 1757 r. pochowano stamtąd wdowę Ewę Lipską, 2 czerwca 1759 r. – chłopca Mateusza Wannowicza, 18 stycznia 1770 r. – Annę Gadomską, 17 stycznia 1771 r. – Dorotę Klein, 23 stycznia tego roku – Katarzynę Kettermann⁶⁵, 8 lipca 1771 r. staruszkę Agnieszkę Sokołowską, 5 października 1773 r. – matkę Katarzynę Burdowicz, 29 marca 1774 r. – Marię Annę Tomaszewską (*in coemeterio ecclesiae*), 12 marca 1775 r. – Barnarda Zaworę (pochodzącego ze Sztomplack), 20 sierpnia 1775 r. – Annę Eckel (pochodzącą z Lidzbarka Warmińskiego), 14 marca 1776 r. – wdowę Helenę Murawską, 9 marca 1777 r. – Annę Kowalską (*in coemeterio magno ecclesiae*), 25 listopada 1785 r. – Krystynę (*in coemeterio ecclesiae*), 19 sierpnia 1786 r. – Elżbietę Titz (*in coemeterio ecclesiae*), 13 września 1786 r. – Annę z Kociborza (ex Katmedien), 24 września 1788 r. – Elżbietę Kreczmer (*in coemeterio ecclesiae*) i 20 kwietnia 1800 r. – Gertrudę Mizowska zmarłą w wieku 60 lat.

W krypcie kościoła 4 lipca 1780 r. znalazł miejsce wiecznego spoczynku ks. Michał de Helden Gąsiorowski, były proboszcz w Dzierzgowie w diecezji płockiej⁶⁶. Natomiast

⁶¹ Zmarł w wieku ok. 80 lat, pochowany 1 V 1801 r. na cmentarzu ubogich. 29 IX 1777 r. został pogrzebany jego syn, który zmarł zaraz po urodzeniu i został ochrzczony przez akuszerkę. AAWO, E 239.

⁶² 3 IV 1790 r. została pochowana jego córka Regina.

⁶³ Był równocześnie prefektem szkoły muzycznej w Świętej Lipce. 21 XII 1771 r. zostało pochowane jego dziecko, a on sam 25 VI 1772 r. w krypcie kościoła (*in fornice ecclesiae*).

⁶⁴ Pochowany 17 IV 1801 r. na cmentarzu przy kościele.

⁶⁵ 14 IV 1757 r. występowała jako matka chrzestna i wówczas podano, że była żoną wspomnianego stolarza (wytwórcy skrzynek). AAWO, E 232.

⁶⁶ AAWO, E 239.

najstarszą osobą pochowaną na cmentarzu ubogich był, mający 102 lata, Michał Triller z Pieckowa (Petzendorf; Pötschendorf). Odnotowano go pod datą 26 listopada 1782 r.

Przez wiele lat w Świętej Lipce pracowali jezuici. Jednak ich dalszy pobyt został zagrożony wskutek kasaty zakonu przez papieża Klemensa XIV na mocy brewe *Dominus ac Redemptor noster* z 21 lipca 1773 r. Wprawdzie rząd pruski chwilowo zabronił biskupowi warmińskiemu Ignacemu Krasickiemu opublikowania tego dokumentu, ale nie trwało to długo. 20 czerwca 1780 r. fakt kasaty ogłosił jezuitom w Braniewie biskup pomocniczy warmiński Karol von Zehmen. W Świętej Lipce uczynił to 11 lipca tego roku, co zostało odnotowane w księdze zmarłych⁶⁷. Wówczas biskup Ignacy Krasicki mianował dotychczasowego superiora jezuitów Franciszka Rymkiewicza proboszczem, a innych jezuitów duszpasterzami pomocniczymi⁶⁸. Rzeczywiście nadal jeszcze pracowali ekszakonnicy Józef Schorn (do 1782)⁶⁹ i Maciej Cichowski (do 1791)⁷⁰. Pierwszy ksiądz diecezjalny przybył dopiero w 1785 r. i był nim Jakub Reinig⁷¹, potem Joachim Opęchowski/Opękowski⁷² (1789) i Franciszek Garendt⁷³. Dopiero w 1793 r. znów na krótko pojawił się eksjezuista ks. Jakub Weinert⁷⁴, a nieco dłużej pozostał w 1798 r. W 1780 r. udzielił chrztu dziecku z Reszła, ale tylko raz ksiądz diecezjalny Adalbert Schultz⁷⁵ (może jako gość). Mówiąc o przejściu jezuitów do pracy w diecezji warmińskiej i zmianie statusu parafii warto jeszcze odnotować, że po raz pierwszy wizytację dziekańską (podlegały jej parafie diecezjalne) przeprowadził 2 października 1780 r. ks. Marcin Krasicki, w tym czasie kanonik warmiński i równocześnie archidiecezjalny w Reszlu⁷⁶. Odtąd odbywały się one już każdego roku.

Tabela 9. Szafarze sakramentu chrztu św. w latach 1700-1800

Nazwisko i imię	Odnotowani w latach
	Jezuici
Schröter Jerzy	1700, 1702, 1710
Hanman Kasper	1700-1702, 1703, 1711-1734
Marquadt Jan	1702
Brotius Marcin	1703
Schröter Konrad	1703-1705, 1707, 1717
Schröter Jan Józef	1705, 1708
Berent Jerzy	1706, 1708
Berent Paweł	1708
Eller Jakub	1709, 1710

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ J. Paszenda, *Święta Lipka*, dz. cyt., s. 158.

⁶⁹ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, dz. cyt., s. 606.

⁷⁰ Tamże, s. 99.

⁷¹ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 260.

⁷² Tamże, s. 236.

⁷³ Tamże, s. 83.

⁷⁴ Tamże, s. 344; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, dz. cyt., s. 727.

⁷⁵ Zapewne to ta sama osoba co Albert Schultz. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 294.

⁷⁶ Marcin Krasicki był kuzynem biskupa Ignacego Krasickiego. W 1773 r. został archidiecezjalnym parafii w Reszlu, od 1788 r. pracował w Lidzbarku Warmińskim. Zm. w 1792 r. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 168.

Nazwisko i imię	Odnotowani w latach
Brandt Jan	1718-1719
Guzowski Adam	1719-1720
Seht (Seth) Teodor	1722
Gertner Marcin	1723, 1726
Schönenberg Piotr	1725
Kachler Ludwik	1726
Alshut Urban	1727
Lang [Kazimierz]	1727
Hintz Walenty	1727-1728
Jordan Antoni	1728-1729, 1735
Alshut Jakub	1729-1730, 1735, 1738
Fischer [Jan]	1730
Kwitowski Franciszek	1730
Burchert Marcin	1731, 1738,
Preis Józef	1731-1732, 1743-1744
Zajeziński Dominik	1732
Karwacki [Stanisław]	1733- 1734, 1738- 1739
Jude (Judtz) Franciszek	1733-1735, 1737, 1739
Karp Franciszek	1734, 1757
Grundt Antoni	1735, 1738-1739, 1741, 1756-1758
Kuhn Teofil	1735-1736
Nahser Michał	1736
Melchior Antoni	1736-1738
Langanik Jakub	1739-1741
Eyrich Franciszek	1740
Zeydell Piotr	1741
Grobell Jan	1742
Truchlec Samuel Franciszek	1742
Brzozowski [Marcin]	1743-1744
Lamshöfft Józef	1744, 1750, 1760,
Franciszkowski Józef	1744, 1759
Braun	1745
Kraus Józef	1745-1746, 1748-1749
Briskorn Maciej	1746
Poschmann Józef	1747
Buchholz Piotr	1747-1748, 1755-1761
Allwel Franciszek	1747-1749
Ruszkowski Michał	1748
Biermann Jan	1749-1750
Korkowski Franciszek	1749-1750
Freytag Jan	1750-1751, 1754-1755
Willich Józef	1751
Bartsch Józef	1751-1752
Ludwich Franciszek	1752
Schröter Ferdynand	1752, 1760, 1762-1763, 1765
Klein Antoni	1752-1753, 1762
Zarewski Piotr	1753
Kuklinski Mateusz	1753, 1757

Nazwisko i imię	Odnotowani w latach
Fiberg Walenty	1753, 1758
Wolgemuth Andrzej	1753, 1774
Fedrau Jan	1754-1755
Neyhart Tomasz	1762-1763
Titius Leopold	1762-1763
Schüller Jan	1763
Schwartz Jerzy	1763
Rymkiewicz Franciszek	
Ksawery, najpierw jezuita, potem ks. diecezjalny	1763-1764, 1767-1767, 1779-1780, 1782
Bilewicz (Biallewicz) Wiktor	
Hugon	1765-1767, 1769
Lorkowski Michał	1767, 1770
Nudeni Jan	1768
Lunitz Józef	1768-1771, 1773
Popihh Jakub	1771
Kobylenki Ludowik	1772
König Piotr	1773-1779
Hintz Walenty	1776, 1778
Kainski Marcin	1776, 1778
	księża diecezjalni
Schultz Adalbert	1780, 1783-1784
Schorn Józef (jezuita, od 1780 r. ks. diecezjalny)	1780-1782
Cichowski Maciej (jezuita, od 1780 r. ks. diecezjalny)	1781-1791
Reinigg Jakub (Reynik)	1785-1787
Opęchowski Joachim	1789-1793, 1795, 1797-1798
Garendt Franciszek	1791-1792, 1794
Schröter Michał	1791-1794
Rehan Karol	1792
Weinert Jakub (jezuita, od 1780 r. ks. diecezjalny)	1793, 1798
Hein	1793-1794, 1797-1798
Iwański Jan	1793-1795
Behr (Bähr) Jakub	1793-1796, 1799
Gehrman (German) Andrzej	1794
Koch Piotr	1794-1780
Behr R. (ochrzcił w stanie konieczności – in necessitate baptisavit)	1796
Kwassowski Piotr	1796-1798
Skubich Mateusz	1799-1780

Źródło: AAWO, E 232, E 233.

Z księgi chrztów wynika, że 23 duchownych udzieliło tylko po 1 chrzcie (dotyczy wyłącznie dzieci ze Świętej Lipki), 18 – po 2 razy, 10 – po 3, 9 – po 4, 6 – po 5, 3 – po 6, 2 – po 7, 3 – po 8, 9 i 10, a dwóch – po 12 (Józef Lunitz i Konrad Schröter), trzech – po 13 (Jakub Behr, Antoni Grundt i Franciszek Judc) i pojedynczy duchowni po 15 (Jan Freytag), 19 (Piotr

König), 21 (Joachim Opęchowski), 22 (Piotr Koch), 24 (Franciszek Rymkiewicz), 41 (Piotr Buchholz), 48 (Maciej Cichowski) i najwięcej – 129 (Kasper Hanman).

Pisząc o jezuitach, należy jeszcze dodać, że dwóch z nich (ale nie odnotowanych w księdze chrztów) pochowano w krypcie kościoła: 10 sierpnia 1780 r. – jezuitę Piotra Boeniga/Königa, który pracował jako misjonarz przez 36 lat, a zmarł w wieku 74 lat; 19 października 1786 r. – Andrzeja Bordihna (w wieku 72 lat)⁷⁷; 20 sierpnia 1788 r. – Jakuba Roszkowskiego (lat 65)⁷⁸. Tam miejsce spoczynku znalazł też jezuita, pracujący wcześniej w Świętej Lipce, ks. Ferdynand Schröter (zm. 4 XII 1787 r. w wieku 71 lat) oraz dwóch duchownych od początku diecezjalnych: 4 grudnia 1787 r. – Jakub Reinigk (miał 38 lat) i 27 lipca 1798 r. – ks. Joachim Opęchowski (lat 36).

Na koniec jeszcze tabela prezentująca popularność imion wśród dzieci ze Świętej Lipki ochrzczonych w analizowanym okresie. Z zestawienia wynika, że w XVIII w. odnotowano w księdze chrztów 98 różnych imion, w tym 26 podwójnych i jedno potrójne. Najbardziej popularne (wystąpiły powyżej 5 razy) wśród dziewcząt były: Anna – 63, Katarzyna – 53, Elżbieta – 48, Barbara – 34, Gertruda – 22, Marianna – 21, Magdalena – 10, Teresa – 7, Krystyna 6, a wśród chłopców: Jan – 54, Józef – 41, Michał – 34, Jakub – 24, Maciej, Antoni i Andrzej – po 12, Wawrzyniec – 11, Marcin – 9, Szymon i Franciszek – po 8, Piotr – 7 i Tomasz – 6. Aż 48 imion wystąpiło pojedynczo.

Tabela 10. Imiona nadawane ochrzczonym dzieciom

Imię	Liczba
Anna	63
Jan	54
Katarzyna	53
Elżbieta	48
Józef	41
Barbara	34
Michał	34
Jakub	24
Gertruda	22
Marianna	21
Andrzej	12
Antoni	12
Maciej	12
Wawrzyniec	11
Magdalena	10
Marcin	9
Franciszek	8
Szymon	8
Piotr	7
Teresa	7
Helena	6
Krystyna	6

⁷⁷ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 32; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, dz. cyt., s. 87 (tu błędnie podano, że zmarł w 1791 r.).

⁷⁸ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, dz. cyt., s. 579.

Imię	Liczba
Tomasz	6
Bartłomiej	5
Dorota	5
Joachim	5
Mateusz	5
Paweł	5
Adalbert	4
Agata	4
Ewa	4
Ignacy	4
Kazimierz	4
Stanisław	4
Apolonia	3
Regina	3
Rozalia	3
Zuzanna	3
Maria Elżbieta	3
Grzegorz	2
Karolina	2
Kasper	2
Krzysztof	2
Luiza	2
Maria Anna	2
Marta	2
Mikołaj	2
Daniel Józef	2
Franciszek Ksawery	2
Jan Fryderyk	2
Adam	1
Agnieszka	1
Augustyn	1
Baltazar	1
Bernard	1
Dawid	1
Dominik	1
Filip	1
Franciszka	1
Fryderyk	1
Gotfryd	1
Henrietta	1
Jerzy	1
Karol	1
Klara	1
Ludwika	1
Ludwina	1
Maria	1
Rosa	1
Sebastian	1

Imię	Liczba
Tadeusz	1
Walenty	1
Weronika	1
Wilhelmina	1
Zygmunt	1
Anna Agnieszka	1
Anna Barbara	1
Anna Dorota	1
Anna Elżbieta	1
Anna Katarzyna	1
Barbara Teresa	1
Brygida Magdalena	1
Fryderyk Wilhelm	1
Helena Anna	1
Jakub Antoni	1
Jan Andrzej	1
Jan Chryzostom	1
Jan Jakub	1
Jan Kasper	1
Jan Kazimierz	1
Jan Tomasz	1
Ludwik Jakub	1
Michał Andrzej	1
Paweł Jan	1
Stanisław Franciszek	1
Urszula Elżbieta	1
Wiktoria Maria	1
Anna Teresa Katarzyna	1

Źródło: AAWO, E 232, E 233.

* * *

W dotychczasowych badaniach koncentrowano się na sanktuarium świętolipskim i pielgrzymkach, natomiast prawie w ogóle nie zwracano uwagi na mieszkającą tam społeczność. Temat ten jest bardzo trudny, ponieważ nie zachowały się odpowiednie źródła. Nowe możliwości badawcze pojawiły się po 2002 r., po zwróceniu archidiecezji warmińskiej ksiąg metrykalnych z Niemiec. Wśród nich są także dotyczące Świętej Lipki. Dzięki zawartym w nich zapisom można przeprowadzić analizę demograficzną miejscowej ludności. W tym artykule skoncentrowano się na XVIII w., ponieważ uznano, że jest on bardzo ważny dla lokalnej historiografii. W Świętej Lipce wybudowano nowe sanktuarium, rozwinął się ruch pielgrzymkowy, powstała szkoła muzyczna, a w związku z tym wzrosło zapotrzebowanie na pracowników kościelnych (w tym organistów), nauczycieli, karczmarzy i rzemieślników. Że tak było, potwierdzają też przeprowadzone analizy.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (AAWO)

- AB, B 49.
- AB, D 120.
- AB, H 67.
- Święta Lipka, E 232 (księga chrztów i małżeństw).
- Święta Lipka, E 239 (księga zmarłych).

Opracowania

Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996.

Flis S., *Dżuma na Mazurach i Warmii w latach 1709-1711*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1960, nr 4, s. 473-523.

Kolberg A., *Geschichte der Heiligelinde*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 1866, t. 3, s. 28-138, 435-520.

Kopiczko A., *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525-1821*, cz. 2, Olsztyn 2000.

Kopiczko A., *Dzieje Warmińskiej Kapituły Katedralnej*, cz. 2, Olsztyn 2010.

Kopiczko A., *Sanktuarium w Świętej Lipce w świetle protokołu powizytacyjnego z 1798 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2018, nr 1, s. 77-100.

Lühr G., *Die Jesuiten von Rößel und Heiligelinde*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 1919, t. 20, s. 361-408, 764-780.

Obłąk J., *Szkoła muzyczna w Świętej Lipce*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1960, nr 3, s. 351-371.

Paszenda J., *Święta Lipka*, Kraków 2008.

Poklewski J., *Święta Lipka. Polska fundacja barokowa na terenie Prus Książęcych*, Warszawa-Poznań 1974.

Poschmann A., *Das Jesuitenkolleg in Rössel*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 1932, t. 24, s. 759-909.

Sahm W., *Geschichte der Pest in Ostpreussen*, Leipzig 1905.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 11, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1890.

Szorc A., *Stefan Sadorski (1581-1640). Fundator Świętej Lipki*, Olsztyn 1996.

Strony internetowe

Heiligelinde, <http://genwiki.genealogy.net/Heiligelinde> (dostęp 10.02.2018).